

önkormányzatának jogai és címerai. Várostörténet (1277–2002)” (2002). Betegágyán Sopron vagyonos polgársága régóta tervezett nagymonográfiáját készítette

Horváth Zoltán történettudományi szakkikkeit, monográfiáit egyszerre jellemezte a források tisztelete, a filológusok precízisége, és Sopron, illetve a történeti Sopron vármegye iránti mély elkötelezettség. Ezen erények révén szakkikvei és kötetei az elkövetkező generációk számára is megkerülhetetlenek. Horváth Zoltán munkássága, életpályája példaként szolgálhat a ma nemzedékének is. Emlékét tisztelettel, szeretettel őrizzük.

RÉGÉSZET ÉS ANYAGI KULTÚRA

PÁSZTÓKAI-SZEŐKE
JUDIT

„Míg az anya fogy, a gyermek hízik. Mi az?” Gondolatok ókori nőkkel kapcsolatos társadalmi elvárásokról a scarbantiai borostyán guzsalyok kapcsán¹

Bevezetés

A Soproni Múzeum római kori leleteket bemutató termének ékességei az ókori Scarbantia temetkezéseiből származó borostyánkő faragványok, melyek közül különös figyelmet érdemelnek a vékony fémhuzalra húzott hengeres borostyánkő gyöngyökből álló, guzsalynak tartható pálcák (1. ábra).² Funkciójuk egyértelmű bizonyítéka egy bronz szobor kéztöredéke, melyben a borostyánguzsalyok formájával egyező, gombos végű botra tekerve előfonat látható.³

¹ Jelen dolgozat a IX. Nordic TAG 2007-es aarhusi (www.aal.au.dk/nordic-tag/forside/abstracts.pdf), valamint 2008-ban a XIth Seminar on Women's Studies in the Ancient World valenciai összejövetelén hangzott el, szövegét lásd Pásztókai-Szeőke, Judit: „*The mother shrinks, the child grows. What is it?*” The evidence of spinning implements in funerary context from Roman Pannonia. In: *Women and Clothing: Aspects of Female Identity in the Roman Empire and its Provinces. Proceedings of the XIth Seminar on Women's Studies in the Ancient World*. Szerkesztette Alfaro Giner, Carmen (megjelenés alatt). Magyarul 2007-ben Visegrádon a Fiatal Római Koros Régészek 2. Konferenciáján hangzott el.

² A scarbantiai borostyánkő guzsalyokra vonatkozóan lásd: Bella Lajos: Római borostyánkő leletek Sopronban. *Archeológiai Értesítő* [=Arch. Ért.] 15. 1895. 392–400; *idem*: Római leletekről Sopronban. *Arch. Ért.* 16. 1896. 255–259; Gottschalk, Raymund: Ein spätrömischer Spinnrocken aus Elfenbein. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 26 1996. 483–500; Gömöri János: Amber artefacts and the relics of the Amber Road from the Roman period in Sopron. In: AMBERIF 2009, 16th Seminar, Gdańsk – Warsaw, March 14, 2009. Szerkesztette Kosmowska, Barbara/ Ceranowicz, Wiesław Gierlowski. Gdańsk – Warsaw 2009. 17–24.

³ Lásd Keune, J. B.: H. Lothringen. *Berichte der Römisch-Germanischen Kommission* 1912. Abb 112.

Jelen dolgozatban emberek és tárgyak kapcsolatát vizsgálom. Az emberek a Római Birodalom határmenti közigazgatási egységeinek, Felső- és Alsó-Pannonia lakói, a tárgyak pedig a római korban fonalkészítésre használt orsók és guzsalyok, melyek a scarbantiai, borostyánból készült példányokhoz hasonlóan a térség római kori temetőiben nem ritka leletek, de sírkövek ábrázolásain is feltűnnek. Hagyományos értelmezésük szerint ezek a fonóeszközök egykoron az elhunyt személyes tulajdonát képezték, majd halálát követően sírgödörbe helyezésükkel életének egyik jellemző mindennapi elfoglaltságára, foglalkozására akartak utalni a hátrahagyott gyászolók.⁴A dolgozatban a fenti megközelítés kritikáján kívül elsősorban a régészeti leletanyag vizsgálatán alapuló további lehetőségeket mutatom be. Úgy tűnik, hogy a római gondolkodásban a fonás tevékenységéhez egy társadalmilag meghatározott és elfogadott szimbolizmus kapcsolódott szorosan és az orsó-guzsaly párosát a közösségen belüli kapcsolatok egyikének metaforájaként is értelmezték.

1. ábra. Borostyán guzsalyok Scarbantia temetőiből (Soproni Múzeum)

⁴ Madarassy Orsolya: Házimunka: a textilkészítés példája – Hausarbeit: zum Beispiel die Textilherstellung (Aquincum). In: Out of Rome Szerk. Furger, Alex R. – Guggisber, Martin – Korb, Karin – Zsidi, Paula: Augusta Raurica/ Aquincum. Das Leben in Zwei römischen Provinzstädten. Basel, 1997. 194–195; Bíró Mária: Pannoniai csontművészet. Budapest, 2000; Gömöri János: Kézművesség emlékei. In: Magyar régészet az ezredfordulón. Szerkesztette Visy Zsolt. Budapest 2003, 243–247; Barkóczi László: Megjegyzések a pannoniai köemlékek kocsibrázolásaihoz. *Budapest Régiségei* [=Bud. Rég.] 42–43 2010, 41 és 45.

A pannoniai sírok

A római költő, Catullus szavaival jól illusztrálható a fonás művelete:

„Baljuk a lány gyapjú gomolyával jól beborított /guzsalyt fogta s a szálát a jobbkez húzta vigyázva,/ fölfelefordított ujjal sodrotta, leszegzett,/ fürge hüvelykujjal pergette a gömbölyű orsót.”⁵

A római sírokban talált orsógombok nem különösebben különböznek a településekről is ismertektől, szemben a sírmellékletként előkerülő guzsalyokkal: díszes kivitelezés, értékes, sokszor törékenynek vélt alapanyag (borostyán, üveg, vékony bronz lemez) jellemzi őket. Számolnunk kell fából és egyéb, az idők során lebomló szerves anyagból készült fonóeszközök használatával is, azonban ezek a tárgyak csak a legritkább esetben őrződnek meg a kárpát-medencei talajviszonyok közt. Minden bizonnyal számos elhunyt mellé helyeztek ilyen eszközöket, azonban közvetett bizonyítékokon túl ezek régészetiileg nem dokumentálhatóak.⁶

A fennmaradt guzsalyok említett jellemzői alapján a mindennapi használaton kívül egy szimbolikus szempont sem zárható ki. A törékenységből következő egykori használatukat kizáró véleményekkel nem érthetők egyet. A borostyán guzsalyok közepét egy fém huzal merevíti, míg az üvegből készített guzsalyok egy részénél egyértelműen megfigyelhető, hogy az üvegrúd belső magját egy a külső felületen látható sodrás irányával ellentétesen tekert vékonyabb üvegpálca alkotja, így adva megfelelő tartást a guzsalynak. A borostyán és az üveg, mint alapanyag szerintem éppen a használhatóságuk mellett szól: mindkét anyag jellemzője, hogy dörzsölés hatására elektrosztatikussá válik, s így a tisztított gyapjúból még fonallá sodrása előtt eltávolíthatóak a kisebb növényi eredetű szennyezések, amivel a rómaiak is tisztában voltak.⁷ Kísérletek mutatják, hogy a gyűrűs gyapjúfűrtök dörzsölés hatására szétnyílnak, ezt követően fonásuk is könnyebb.⁸ A vékony bronz lemezből domborított guzsalyok hétköznapi használata sem zárható ki, mivel Tác-Fövenypusztza I. épületéből legalább két példány került elő számos orsógomb, szövéshez használt eszköz és talán gyapjúmosóként használt kádakkal együtt.⁹ Véleményem szerint némely guzsaly

⁵ Catullus LXIV, 311–314. Devecseri Gábor fordítása.

⁶ Gostenónik, Kordula: Aus den Augen – aus dem Sinn? Hölzerne Textilgeräte und ihre Nachweisbarkeit. in: *Lignum. Holz in der Antike, Akten des Öffentlichen interdisziplinären Symposiums im Rahmen des überfakultären Doktoratsprogramms „Antike Kulturen des Mittelmeerraums” der Karl Franzens Universität Graz, (5–7 November 2009)* Szerkesztette Scherer, Peter. Graz, 2011. 207–240; Pásztókai-Szeőke Judit: Város szélén kis mosoda... Egy textilműhely régészeti nyomai az ókori Savaria déli előterében (előkészületben).

⁷ Plinius Naturalis Historia [=Plin. NH] 37. 37.

⁸ Elizabeth Barber személyes közlése, 2009. Guzsalyok hasonló használatát lásd egy Kr.e. 7. századi itáliai ábrázoláson: Gleba 2008. 30. fig. 8a.

⁹ Vö. Müller Róbert: Guzsalyok és orsógombok Pannóniában. *Zalai Múzeum* 18. 2009. 39–54; *idem*: Spinnrocken aus Metall und Spinnwirtel im spätkaiserzeitlichen Pannonien. *Acta Archaeologica Hungarica* [=Acta Arch.] 62.1 2011. 175–198; lásd Pásztókai-Szeőke, Judit: Following a Clew – from textile tools to textile production in Roman Pannonia (doktori disszertáció) [=disszertáció].

figurális díszítése sem szól funkcionalitásuk ellen. A vasguzsalyoknak is vélt,¹⁰ egyik végükön hegyben végződő, kerek keresztmetszetű vas pálcák szintén a textilművesség eszközkészletébe sorolhatók, azonban nem fonóeszközként, hanem ún. ceceként (ang. *pin-beater*) szövésnél vették hasznukat.¹¹

Az elérhető publikált antropológiai vizsgálatok alapján orsót, guzsalyt Pannonia Drávától északra eső részén csak biológiailag nőként meghatározható elhunytak sírjába helyeztek. Leggyakrabban olyan nők sírjában fordulnak elő, akik csontjaik alapján az *adultus* vagy *maturus* korcsoportoz tartoznak, de esetenként *juvenilis* korcsoport tagjainak földi maradványaival együtt is.¹² Vagyis a tartomány 10 évesnél idősebb női lakosainak egy részét haláluk esetén a gyászoló családtagok fonóeszközzel temették el.

Felvetődik a kérdés, miként értelmezhető ez a meglehetősen tág korcsoport. Római lányok esetében a 12. életév tekinthető nagykorúságuk *terminus post quem* időpontjának, mivel az Augustus-kori törvénykezés értelmében ettől a kortól kezdve legálisan is férjhez adhatók voltak.¹³ A törvénykezés azonban nem mindig jelentette a törvények betartását: hála annak a néhány síremléknek, melyek az elhunyt nő életkora mellett házasságban eltöltött éveinek számát is megadják, Pannoniában és a szomszédos Dalmatiában is tettenérhető az a korabeli gyakorlat, mely szerint a házasságkötés akár az ara 10 éves korában is történhetett, de a 12. életév körüli időpont sem számított szokatlan.¹⁴ Feltételezhető ugyan, hogy azok a pannoniai nők, akiket fonóeszközzel temettek el, a helyi római kori társadalom felnőtt lakosai közé tartoztak, de vajon lehet-e őket olyan felnőtt nőnek tartani, akik valamiféle házastársi kapcsolatban éltek? Természetesen a régészeti leletanyag alapján ez a lehetőség sem zárható ki, ám még így is kérdéses marad a kapcsolat jellege, hogy az római házasság (*connubium*), vagy más házastársi életközösség (*contubernium*, *concubinatus*) volt-e.

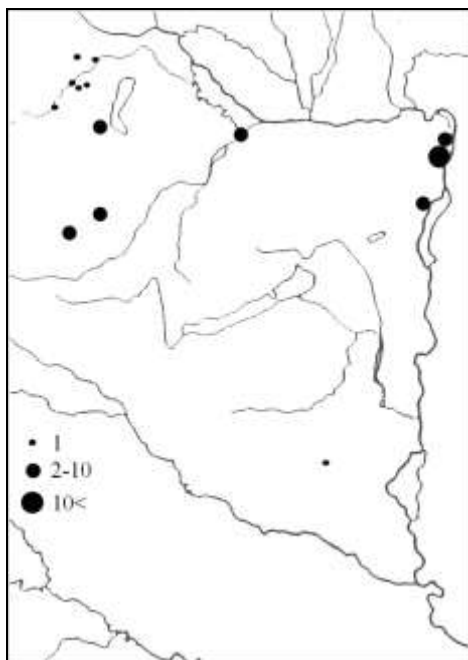
¹⁰ Legutóbb Müller 2009 és 2011.

¹¹ Pásztókai-Szeőke, Judit: Curry-comb or toothed weft-beater? The serrated iron tools from the Roman Pannonia. *Archaeological Textile Newsletter* 52. 2011. 3–13; használatukról és sírmellékletként való alkalmazásuk lehetséges gazdaságtörténeti okairól lásd *eadem*: „Three bags full” Textile production, climate and the lake Balaton. in: *Pupureae Vestes IV*. Szerkesztette Alfaro Giner, Carmen (megjelenés alatt); *eadem*: Technologischer Wandel in der Textilproduktion Pannoniens unter römischem Einfluss. In: *DressID Catalogue*. Szerkesztő Annette Petz gen. Schieck (előkészületben); *eadem*: Vasból készült szövőeszközök és textilművesség a 4. századi Dunántúlon. *Hadak útján. Népvándorláskor Fiatal Kutatóinak XX. Konferenciája, 2010*. Szerkesztette Petkes Zsolt (megjelenés alatt).

¹² A sírok katalógusát lásd Pásztókai-Szeőke *disszertáció*.

¹³ *Digestae* XXIII, 1, 2; Cassius Dio LIII, 16, 7, továbbá Hopkins, M. K.: The Age of Roman Girls at Marriage. *Population Studies* 18. 1965. 309–327; Treggiari, Susan: Roman Marriage. *Iusti Coniuges* from the Time of Cicero to the Time of Ulpian. Oxford, 1991. 40–43.

¹⁴ Sinobad, Marko: Ages of Women at the Time of Marriage: the Example of Ancient Salona. *Opuscula Archaeologica* 29. 2005. 173–186.

2. ábra. Sírmellékletként adott fonóeszközök elterjedése Kr. u. 1-2. században

Publikált adatok alapján a Pannonia Drávától északra eső részén élő kelták körében a római hódítást megelőzően nem volt szokás orsók, guzsalyok sírba helyezése. E tény arra enged következtetni, hogy ebben a térségben a szokás a római hódítók közvetítésével jelent meg. Emellett szólhat, hogy a legkorábbi római sírokban előkerülő guzsalyok nemcsak hogy itáliai eredetű készítményeknek tarthatók, de formai előzményeik is oda kötik őket, illetve sírmellékletként is valószínűleg az utak mentén terjedtek el (2. ábra).

Térségünkhöz hasonlóan másutt is megfigyelhetőek hasonló változások. Érdekes példája ennek Dánia Római birodalom határain kívül eső területe, ahol női sírokban szintén ebben az időszakban jelennek meg textilműves eszközök. Elemzésük kimutatta, hogy a fenti szerszámok azokban a temetőben jelennek meg, ahol a római importtárgyak sokasága alapján egyébként is feltételezhető az erős római befolyás.¹⁵ Ezen túl a római politikai-kulturális befolyás alá kerülés olyan birodalom határain belül eső területeken is kimutatható jelentésbeli változást

¹⁵ Bergerbrant, Sophie: Tools of Textile production in Roman Iron Age burials and settlements on the Island Funen, Denmark. in: *Work and Identity: The agents of textile production and exchange in the Roman period*. Szerkesztette Pásztókai-Szeőke, Judit/ Gleba, Margarita (megjelenés alatt);

eredményezett, ahol a római hódítást megelőzően is bizonyítható a nőiség és fonás közti szoros kapcsolat létezése.¹⁶

Összegzésként elmondható, hogy Pannoniában az orsó és guzsaly nemi specifikus és feltehetően nagykorúsághoz kapcsolható sírmelléklet, az új mellékletadási szokás mögött húzódo szimbolika pedig az új megszállókkal érkezhettek. Mivel a provincia bevándorlóinak első hulláma elsősorban Itália felől érkezett, kiknek szokásai, hagyományai erős hatást gyakoroltak a térség temetkezési gyakorlatára is, így érdemes megvizsgálni, mi volt Itáliában a helyzet.

Lanam fecit

Az ókori Itáliában a gyapjú fonása (*lanam fecit*) a szorgalmas, erkölcsös asszonyok szinonímájaként jelenik meg, ahogy azt többek között Plutarchos szavai is illusztrálják:

*Gaia Caecilia, Tarquinius egyik fiának felesége, egy jó és erényes asszony, kinek bronzszobra Sanctus templomában áll. Régmúlt időkben otthonszeretetének és dolgozóságának jelképeit: saruit és orsóját ennek megfelelően itt őrizték.*¹⁷

Már az itáliai nők kora vaskori sírjaiból is ismertek olyan értékes alapanyagból, borostyánból, bronzból stb készült fonóeszközök, melyek az elhunyt nők jelentős gazdasági és közösségi szerepének szimbólumának tarthatók.¹⁸ Kora császárkori művészetekben, valamint síremlékek felirataiban a gyapjúfonás az erényes római asszony toposza, aki házassága révén a család és a nagyobb közösség folytonosságát is biztosította. Augustusnak a római birodalom első nagy politikai-jogi-erkölcsi reformereként jelentős szerepe volt annak a szimbólumrendszernek kialakításában, mely a római ősök hagyományait, erkölceit kívánta követendő példaként a polgárok elé állítani, és amelyben a gyapjúfonás már nem a feleség valóságos gazdasági erejét, hanem hitvestársi

¹⁶ Peskowitz, Miriam B: *Spinning Fantasies. Rabbis, Gender, and History*. Berkeley–Los Angeles–London, 1997.

¹⁷ Plutarkhos, *Questiones Romanae* [= Plut. *Q.R.*] 30. Ehhez hasonlóan Plin. *NH* VIII. 194. A fennmaradt sírfeliratok is az elhunyt feleségek legfőbb erényei közt említik a gyapjúfonást (*lanam fecit, lanifica*) és az otthonulést (*domiseda*) (CLS II. 4639 és 4860; ILS 8402). Erre vonatkozóan lásd még Pearce, T.E.V: *The Role of the Wife as CUSTOS in Ancient Rome. Eranos* 77. 1974, 16–33 1974; Nielsen, Marjeta: *Etruscan women: a cross-cultural perspective*. In: *Aspects of Women in Antiquity. Proceedings of the First Nordic Symposium on Women's Lives in Antiquity. Göteborg 12–15 June 1997*. Szerkesztette Larsson Lovén, Lena/ Strömberg, Agnete. Jonsered 1998, 69-84; Larsson Lovén, Lena: *LANAM FECIT – woolworking and female virtue*. In: *ibidem*, 85–95; *eadem*: *The Imagery of Textile Making. Gender and Status in the Funerary Iconography of Textile Manufacture in Roman Italy and Gaul*. Göteborg, 2002. 82–87 és 135–140.

¹⁸ Whitehouse, Ruth: *Exploring Gender in Prehistoric Italy. Papers of the British School at Rome* 69. 2001. 49–96; Gleba, Margarita: *Textile Production in Pre-Roman Italy*. Oxford 2008; Cottica, Daniela: *Spinning in the Roman world: from everyday craft to metaphor of destiny*. In: *Ancient Textiles*. Szerkesztette Nosch, Marie Louise/ Gillis, Carol. 2007. 208–216.

lojalitását, erkölcsös életvitelét jelképezte.¹⁹ Ez a császárkori ideál terjedt el birodalomszerte, így az ókori Palesztinában is, ahol a rabbinikus szövegekben a fonás, mint szimbólum már ebben az értelemben tűnik fel.²⁰ Mivel a római társadalomban a gyapjúfonáshoz erős ideológiai tartalom is társult, az orsók és guzsalyok a női *gender*, azaz társadalmi nem erőteljes szimbólumaivá váltak. Az sem meglepő tehát, hogy ezek a fonóeszközök igen fontos szerepet játszottak a hagyományos római mennyegzői szertartásban.²¹

Amikor az ókori szövegeket vizsgáljuk, a gyapjúfonás, mint elfoglaltság pozitív megítélést mutat nők esetében, míg igen lesújtó, negatív véleményt a férfiaknál. Lucretia vagy Claudia példájából láthatjuk, hogy gyapjút fonni és szőni makulátlan hitvesi erényességet jelent,²² azonban egy férfiről szólva a textilmunka szeretete mindenképpen morális romlottságra, gyengeségre, feminin karakterre utal. Egy késő köztársaság kori itáliai terra sigillata edény oldalát díszítő reliefen Marcus Antonius Omphalé királynővel ruhát és szerepet cserélt Herculesként ábrázolták, amint legyezőjét, napernyőjét, gyapjús kosarát és guzsalyát kezükben tartó nők követte díszkocsin ül.²³ Más szóval, a fenti jelenet Antonius–Herculest olyan férfiként ábrázolja, akinek hozzá kellett szoknia, hogy erős, római értelemben férfias nők (mitológiai Omphalé, és valódi hitvesei: Fulvia és Cleopátra) uralkodjanak felette, és az így kialakult gyenge, nőies jelleméből következően egyértelműen alkalmatlanná vált a kormányzásra. Ezzel párhuzamosan Antonius már említett feleségéről, Fulviáról az a hír járta, hogy utált fonni, és élete folyamán soha nem dolgozott fel gyapjút.²⁴ Antonius és élete párjának példája jól illusztrálja az augusztuszi propaganda módszerét Antonius tekintélyének aláásására a római tömegek szemében, egy széles körben ismert, gyapjúfonáshoz kapcsolódó metaforában rejlő lehetőségek kiaknázásával.²⁵

Elagabalus császár példája is mutatja, hogy a politikai propaganda eszköztárában később is volt helye ennek a szimbólumnak: Cassius Dio mint rossz és gyenge uralkodót jellemzi, aki nőrokonai befolyása alatt állt. Ez a nőként öltözködő, arcát festő, egy másik római feleségként viselkedő férfi nemcsak

¹⁹ Ld. még Zanker, Paul: *The Power of Images in the Age of Augustus*. Ann Arbor 1988; Bonfante, Judith Lynn: *Women's Costume and Feminine Civic Morality in Augustan Rome*. *Gender & History* 9.3 1997. 529–541.

²⁰ Peskowitz 1997. 67 és 106.

²¹ Plut. *Q.R.* 31. és Williams, Gordon: *Some Aspects of Roman Marriage Ceremonies and Ideals*. *Journal of Roman Studies* [=JRS] 48.1–2. 1958, 21; Nielsen 1998. 70.

²² Livius I. 57. 9; Ovidius *Fasti* 2.741–3 (*Lucretia*); CIL 6, 1527, 31670, 3705. és Wistrand, Erik: *The So-called Laudatio Turiae*. Introduction, Text, Translation, Commentary. Lund, 1976; Hemelrijk, Emily A: *Masculinity and Femininity in the Laudatio Turiae*. *Classical Quarterly* 54.1 2004. 185–197 (*Laudatio Turiae*); CIL 1, 1211 (*Claudia*); CIL 6, 10230 (*Murdia*); ILS 8402 (*Amymone*). Továbbá Kampen, Natalie: *Image and status: Roman working women in Ostia*. Berlin, 1981. 122.

²³ Volkmann, Hans: *Kleopatra*. Politik und Propaganda. München, 1953. Taf. 7a-b.

²⁴ Plutarkhos *vita Antonii* 10.3.

²⁵ Zanker 1988. 58–59.

biológiai nemén akart változtatni – informál bennünket a történetíró –, de kedvtelve font gyapjúfonalat.²⁶

A fenti két forrás rávilágít a fanni tudó római férfiakra utaló bizonyítékok csekélységének okára is. A (gyapjú)fonás erős ideológiai és társadalmi nemhez kötődő szimbolizmusának köszönhetően ezek a férfiak csak alig észlelhető nyomot hagytak a régészeti, írott és képi anyagban. Az egyetlen római korból ismert fonó férfi ábrázolása egy Ostiából származó szarkofágon látható. Ezzel az ábrázolással kapcsolatban két fontos részletet kell kiemelni: a kólada egy cipész számára készült, az oldalát díszítő, cipésműhelyt bemutató reliefnek is ő a központi alakja, a jelenet jobb szélén álló segéd az, aki fon.²⁷ Az inas nem is gyapjúval dolgozik, hanem hosszabb szálú növényi rostból, valószínűleg a római cipők összevarrásánál használt lenfonalat készít: erre utalnak az övbe tűzött guzsaly hossza és a guzsalyon látható nyersanyag hosszú rostjai.²⁸

Mivel a társadalmi nem egy kultúra által teremtett rendszer, ezért társadalmi elképzelések, szokások és normák révén kel életre.²⁹ Más kultúrákhoz hasonlóan a rómaiak is saját rendszerük szerint, a személyek fizikai megjelenése (pl. öltözködés, arcfestés) és cselekedetei (pl. gesztusok, viselkedés) alapján határozták meg a *gendert*. Minthogy a római rendszer szerinti viszony maskulin és feminin *gender* közt hierarchikus (tökéletes/ erős és tökéletlen/ gyenge), a leíró nyelv ugyanazon eleme mászt jelenít meg a különböző társadalmi nemek számára: egy tevékenység, mint például a gyapjú megfonása a jó erkölcsöt szimbolizálja a tökéletlen (=a római nő) számára, míg erkölcstelen gyengeséget, feminin jellemet a tökéletes (=a római férfi) számára.

A pannoniai sírkövek

A sírmellékletként adott fonóeszközök jelentésének megértését egy további pannoniai leletcsoport is segíti: a római sírkövek. Ezek a sírsztélék egyértelműen azért készültek, hogy az érdeklődő szemlélő felé írott és képi elemeiken keresztül közvetítsenek információt. A két komponens elemeit legtöbbször gondosan válogatták, így a család céljainak megfelelően közvetített információt az elhunyt(ak) társadalmi neméről, jogállásáról, társadalmi presztízséről, gazdagságáról stb. A rendelkezésre álló ikonográfiai eszköztárból kiválasztott egyes elemek beillesztése az elhunyt(ak) vonatkozó újabb adatok – például családban, nagyobb közösségben betöltött szerep stb. – megjelenítését jelentheti. Latin feliratos sírkő állítása római eredetű szokás volt térségünkben is, ami a római társadalom egyes rétegei számára a társadalmi, gyakran éppen az újonnan

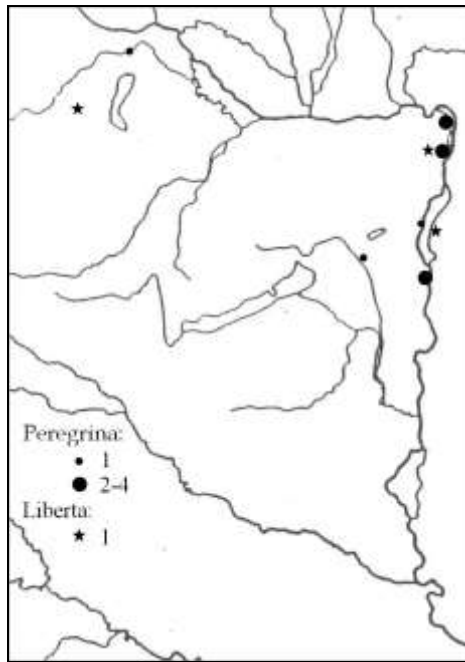
²⁶ 80.14.4 és 80.16.7.

²⁷ Zimmer, Gerhard: Römische Handwerker. in: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II.12.3, 1985. Taf. III.1.

²⁸ Idősebb Plinius szerint "lent fanni tisztelteméltó foglalatosság férfiak számára" is (*NH* 19.17).

²⁹ Montserrat, Dominic: Reading gender in the Roman world. In: *Experiencing Rome. Culture, Identity and Power in the Roman Empire*. Szerkesztette Huskinson, Janet. London – New York, 2000. 156–157.

elért státusz propagálására szolgált. Azaz ezek a sírkövek értékes társadalmi pozíciók elérésének, továbbá a római birodalomba történő (valós vagy éppen csak vágyott) integráció hirdetői voltak.³⁰ Más római provinciák gyakorlatához hasonlóan Pannoniában is láthatunk sírkövön ábrázolt orsót és kézi guzsalyt, mindig az elhunyt nő kezében elhelyezve.³¹ Valamennyi olyan pannoniai sírkő (összesen 15 darab), amelyiken fonóeszközök láthatóak, a Kr.u. 1. század második felére és a 2. század első felére keltezhető (3. ábra).

3. ábra. Fonó eszközöket ábrázoló sírkövek lelőhelyei

Az eszközökön látható nyersanyag néhol még kivehető vörös színe és a guzsalyra illesztett gombolyag alapján is jó okkal feltételezhető, hogy gyapjút

³⁰ Meyer, Elizabeth A: Explaining the Epigraphic Habit in the Roman Empire: The Evidence of Epitaphs. *JRS* 80. 1990, 89; Woolf, Greg: Monumental Writing and the Expansion of Roman Society in the Early Empire. *JRS* 86. 1996, 22–39; Hope, Valerie M: Words and Pictures: The Interpretation of Romano-British Tombstones. *Britannia* 28. 1997, 245–258; *eadem*: Constructing Roman identity: funerary monuments and social structure in the Roman world. *Mortality* 2.2. 1997. 103–121; *eadem*: Negotiating Identity and Status. The gladiators of Roman Nîmes. In: *Cultural Identity in the Roman Empire*. Szerkesztette Laurence, Ray/Berry, Joanne, London – New York, 1998. 179–195; Larsson Lovén 1998. 91; Hope, Valerie M: Constructing Identity: The Roman Funerary Monuments of Aquileia, Mainz and Nimes. *British Archaeological Reports International Series* 960. 2001; Carroll, Maureen: *Spirits of the Dead. Roman Funerary Commemoration in Western Europe*. Oxford, 2006.

³¹ Kampen 1981. 92. and Larsson Lovén 2002.

ábrázoltak. Természetes színezőanyagokkal nagyon nehéz a lent és kendert megszínezni, ezért ez az ókorban sem volt jellemző. A római kori Észak-Afrikában is természetett gyapothoz hasonlóan a len, kender és a selyem fonallá sodrásához sincs szükség előfonatra. Az előfonat a tisztított, mosott és már színezett gyapjából készül fésüléssel (nem tévesztendő össze a kártolással): fésülés közben azonos irányba rendeződött elemi gyapjuszálakat a fésűből fokozatosan kihúzva hozták létre a hosszú hurkaszerű előfonatot, melyet gombolyaggá feltekerve a rövid kéziguzsalyra tűztek. Az előfonat-készítés nagy előnye, hogy fésüléssel a szennyeződésektől megtisztított és rendezett gyapjuszálakat könnyebben és gyorsabban lehet finom, egyenletes vastagságú fonallá sodorni. A sírköveken ábrázolt guzsalyokon látható gömb ezt a gombolyaggá tekert előfonatot mutatja.³²

A sírköveken megjelenített nők származás és jogállás szerint két csoportra különíthetők el: az első csoportba három elhunyt sorolható, ők latin nevet és római öltözetet viselő felszabadítottak.³³ E sírkövek egyike a Soproni Múzeum kőtárában található (4. ábra) és Iulia Urbana készítette egykori tulajdonosának, az elhunyt Petronius Rufusnak, valamint saját magának. Iulia Urbana a férfi felesége is lehetett, amint azt a jobb kezüket *dextrarum iunctio*ban összefonó pár sírkőre faragott képe tanúsítja.

³² Előfonat készítése két itáliai reliefen: Larsson Lovén 2002. Cat. nr. 1.4.1 és 1.4.2.

³³ Mócsy, András: Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen. Budapest, 1959. 225. Cat.nr. 114; Gabler Dénes: Scarbantia és környékének római köplasztikai emlékei. *Arrabona* 11. 1969. 5–57, Nr. 50 (*Iulia Urbana*); CIL III 10526; Mócsy 1959, Cat.nr. 186. 50; Nagy Mihály: A Magyar Nemzeti Múzeum régészeti kiállításának vezetője. Római kőtár. Budapest, 2007. Cat.30 (*Fabricia*); Facsády Annamária: Kőbe vésett családi fotók. Valeria Severa és Flavius Ursus sírköve. *Élet és Tudomány* 54.(1999). 39. sz. 1222–1224.

4. ábra. Petronius Rufus és Iulia Urbana walbersdorfi sírköve (Soproni Múzeum)

A késő köztársaság kori/ kora császárkori Itáliában különösen felszabadított rabszolgák körében volt kedvelt a mellképekkel díszített sírkőtípus, akik magukat így családi körben ábrázoltatva közszemlére teheték életük során elért anyagi és társadalmi sikereiket.³⁴ A pannoniai felszabadítottak ehhez hasonló sírkövei feltételezhetően hasonló céllal készültek: római polgárrá válásuk hangsúlyozásával, akik törvényes házasságban legitim utódokat nemzettek, kifejezésre juttathatták római azonosságtudatukat és betagozódásukat a római társadalomba. Ilyen kontextusban az orsó és guzsaly kettőse megfelelő

³⁴ Zanker, Paul: Grabreliefe Römischer Freigelassener. *Jahrbuch des Deutschen Archaeologischen Instituts* 90. 1975. 267–315; Kampen, Natalie: Material Girl: Feminist Confrontations with Roman Art. *Arethusa* 27.1. 1994. 128–131; Hope, Valerie M: Status and identity in the Roman world. In: Huskinson 2000. 131.

szimbólum lehetett egy olyan nő számára, akinek nem születésétől adott, csak újonnan szerzett joga legitim utódok szülése.

5. ábra. Veriuga intercisai sírköve (Magyar Nemzeti Múzeum)

A második csoportot tizenkét Pannoniából származó sírkő alkotja (5–6. ábrák).³⁵ A sírkövek mindegyikén csak egyetlen nő tart kezében fonóeszközöket,

³⁵ CIL III 14359.18; Garbsch, Joachim: Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert. München, 1965. nr. 139. 4; Meid, Wolfgang: Keltische Personennamen in Pannonien. Budapest, 2005. 206 (*Suadr[ul]*); Garbsch 1965, nr.114. 8; Barkóczi, László: Angaben der steinmetzarbeit der Trajanszeit in Gorsium und Intercisa. *Alba Regia* 20. 1983. taf. XIX.1; Visy, Zsolt: Die Wagendarstellungen der Pannonischen Grabsteine. Pécs, 1997. 38. Kat. Nr. 44 (*Basia*); Garbsch 1965. nr.114.7; Meid 2005. 181; Nagy 2007, Cat. 24 (*Veriuga*); Alföldy, Géza: Epigraphica Pannonica III. Inschriften aus dem Gebiet der Eravisker und vom Territorium von Aquincum. *Specimina Nova* [=Spec.N.] XVIII 2004. 1–48. 37 (*Bozi*); Garbsch 1965, 149.8; Visy 1997, 16 and Cat. Nr. 14; Maróti, Éva: Die römischen Steindenkmäler von Szentendre-Ulcisia Castra. Szentendre, 2003. 12 és Kat. nr. 6; Meid 2005, 143–144 (*Verodubena*); Visy 1997, 46–47 és Kat. Nr. 59; Meid 2005, 243–244 (*Flavia Usaiu*); Facsády, Annamária: Représentations de parures sur les stèles funéraires du Musée d’Aquincum. In: *Akten des IV. Internationalen Kolloquiums über Probleme des Provinzialrömischen Kunstschaffens. Celje, 8–12. Mai 1995. Situla* 36. 1995 [1997] 197 és 160. kép; Nagy Margit: Két késő római kori fegyveres sír az aquincumi canabae nyugati részén. *Bud.Rég.* 38. 2004. 235 és 9. kép (név ismeretlen); Garbsch 1965, 149.13; Maróti 2003, 16 és Kat. nr. 10 (név ismeretlen); Garbsch 1965, 149.10; Visy 1997, 20 és Kat. Nr. 20; Maróti 2003, 22 és Kat. nr. 16; Meid 2005, 116–117 (*Satimara*); Póczy 1959. 7. kép; Németh Margit: Vezető az Aquincumi Múzeum kőtárában. Budapest 1999. Kat. Nr.110 (név ismeretlen); Barkóczi 1983,

őket a rómainál könnyen megkülönböztethető helyi bennszülött viseletben ábrázolták, sírfelirataik is helyi, kelta eredetüket hangsúlyozzák: kelta neveket viseltek és egyikük büszkén hangsúlyozta helyi, eraviszkusz származását. Jogállásuk szabad születésű *peregrinae* volt, egy kivételével, aki szintén helyi kelta származású, de már római polgárjoggal rendelkezett. A sírfeliratok és az ikonográfiai párhuzamok alapján mindegyik fonóeszközökkel ábrázolt nő valamiféle házastársi kapcsolatban élehetett, de közülük csak egyetlen lehetett római jog szerint is törvényes feleség, mivel a többiek nem rendelkeztek római polgárjoggal.

6. ábra. Aquincumi sírkőtöredék (Aquincumi Múzeum)

A fentieket alapján elmondható, hogy az orsó és guzsaly párosát, a házasság itáliai eredetű ikonográfia szimbólumát, Pannonia felszabadított jogállású lakói és szabad születésű bennszülöttjei egyaránt arra használták, hogy házastársi kapcsolatban letöltött életük üzenetét közvetítsék a sírkövüket szemlélő felé. Az első csoport esetében ez a törvényes római házasság, de a bennszülöttek az orsó és guzsaly szimbolizmusán keresztül fejezhették ki, hogy bár az ő házastársi kapcsolatuk saját törvényeik szerint kötődött (latinul *matrimonium iuris gentium*), de az eszményi rómaihoz hasonlóan erkölcsileg kifogástalan alapokra épült. A fenti üzenet egyértelműsítése érdekében a "nemzetközileg" is ismert római halotti ikonográfia nyelvezetének vonatkozó elemét faragtatták síremlékükre. A

Taf.XXI.1 (név ismeretlen); Garbsch 1965, 149.1 és Taf.13.10; Visy 1997. 17 és Kat. Nr. 16; Facsády 1997. 103; Németh 1999. Kat. Nr. 8 (név ismeretlen).

fonóeszközök tehát Pannoniában is a nők, pontosabban a férjes asszonyok szimbólumai lehettek, bár olyanoké is, akik a törvényes római házasságtól eltérő házastársi kapcsolatban éltek.

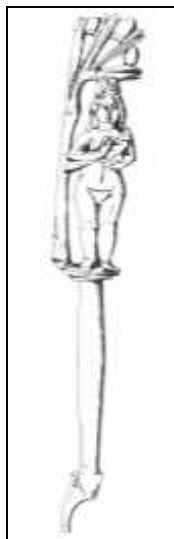
Nőalakos gyűrűguzsalyok

Ismert Pannoniában még egy olyan tárgycsoport, amely ennél is tovább vihet bennünket. A római kori guzsalyok egyik figyelemre méltó típusát alkotják azok a díszes kivitelű, gyűrűben végződő csontpálcák, melyek másik végét általában 7–10 cm magas nőalak díszíti³⁶ (7. ábra). Guzsalyként való azonosításuk néprajzi párhuzamok és kis-ázsiai római kori ábrázolások alapján történt.³⁷ Fonás közben gyűrűje segítségével lehetett a guzsalyt az egyik ujra felhúzva rögzíteni, amint azt egy tunéziai mozaik is ábrázolja.³⁸

³⁶ Bíró, Mária: The Bone Objects of the Roman Collection. *Catalogi Musei Nationalis Hungarici. Series Archaeologica II.* Budapest, 1994; *eadem*: The Unknown Goddess of Late Roman Popular Religious Belief. *Acta Arch.* 1994. 195–229; *eadem*: The Relationship of the Mother Goddess and Thracian and Danubian Equestrian Gods. *Spec.N.* 12. 1996. [1998] 97–107; *eadem*: Lucina és Szent Lucia. Az antik születésistennő továbbélése a néphitben. In: *Ősök, táltosok, szentek. Tanulmányok a honfoglaláskor és Árpád-kor folklórájából.* Szerkesztette Pócs, Éva – Voigt, Vilmos. Budapest 1996. 153–174; Bíró 2000; Pannonián kívüli darabokat lásd: von Freytag gen. Löringhoff, Bettina: ΑΦΡΟΔΙΤΗ ΕΥΑΛΛΑΚΑΤΟΣ. In: *Tranquillitas. Mélanges en l'honneur de Tran Tam Tinh.* Szerkesztette Jentel, Marie-Odile / Deschênes-Wagner, Gisèle. 1994. 191–198; Cremer, M: Antike Spinnrocken. *Boreas* 19. 1996. 241–245; *eadem*: Venuskunkel aus Kleinasien. *Archäologische Anzeiger* 1996. 135–144; *eadem*: Fingerkunkel und Zettelstrecker. Neuzugänge im Archäologischen Museum. *Boreas* 21/22. 1998/1999. 327–332; Rauh, K: Votive sticks – small distaffs from the territory of Bulgaria. *Arheologia* 45.1–2. 2004. 61–68; Trinkl, Elisabeth: Zwei Fingerkunkeln mit ein Busenband bindenden Venusstatuetten. *Instrumentum* 24. 2006. 8–9.

³⁷ Wasowicz, Aleksandra: Deux aspects de l'art funéraire dans les antiquités du Bosphore cimmérien. *Revue du Louvre* 4. 1987, 268–273; Waelkens, Marc: Die kleinasiatischen Türsteine. Typologische und epigraphische Untersuchungen der kleinasiatischen Grabreliefs mit Scheintür. Mainz am Rhein 2000.

³⁸ Fradier, Georges: Mosaïques de Tunisie. 1976. Tunis; Ennaïfer, Mongi: La civilization tunisienne à travers la mosaïque 37.

7. ábra. Csontból faragott guzsaly töredéke, ismeretlen pannoniai lelőhelyről
(Bíró 1994a, plate LXXXVI.851. nyomán)

A nőalakos gyűrűguzsaly elterjedése a birodalom keleti felére esik, elsősorban Kis-Ázsia és a Balkán területére, Pannonia az elterjedés nyugati határát képezi. Kr.u. 2–4. századra keltezhetőek, úgy tűnik, hogy nincs az 5. század elejénél későbbi darab. Ezeket a guzsalyokat számunkra igazán érdekessé az ábrázolt emberi alak teszi, melynek három változata különíthető el, azonban ezek közül eddig csak két típus képviselői kerültek elő Pannoniában: (1) gyermeket tartó női alak; (2) hasonló nőalak gyermek nélkül ábrázolva. A nőalak minden esetben vagy teljesen ruhátlan, vagy testét csak csípőtől lefelé takarja lepel.

A fedetlenül hagyott hasfal közepvonalában egy köldöktől fölfelé húzódó függőleges vágás látható, melynek helyzete lehetővé teszi császármetszéssel való azonosítását, és így egy életveszélyes, de túlélte szülésre történő utalásként értelmezhető.³⁹ A bevágás gyógyult operációs hegként történő interpretációjából következően kizárhatjuk, hogy az ábrázolt alakok (szoptató) dajkákat (*nutrices*) ábrázolnak, helyette egy sokkal valószínűbb magyarázat kerülhet előtérbe, mely szerint a seb a gyermek és a nőalak között fennálló biológiai kapcsolatra, az anyaságra utal.

A gyermekén és a hasfalon látható vágáson kívül más jellemzők is az anyasággal hozhatók kapcsolatba. A nőalak telt keblei, húsos combjai és széles csípője a rómaiak szemében is a női termékenység, az eszményi reprodukció

³⁹ Részletes kifejtését lásd: Pásztókai-Szeőke, Judit: Cut rising from her navel – an allusion to a protracted delivery and fortunate maternal and neonatal survival. in: *Ex Officina ... Studia in honorem Dénes Gabler*. Szerkesztette Bíró, Szilvia, Győr, 2010. 443–455; *eadem*: Császármetszés-ábrázolások a római kori guzsalyokon. *Ókor* 9.2. 2010. 34–39.

szépség szimbólumai voltak.⁴⁰ Egyértelmű, hogy ezek a díszes guzsalyok az anyaság (ábrázolt nőalak) és a fonás (tárgyak funkciója) közötti szoros kapcsolat ókorban gyökerező gondolatának nyilvánvaló bizonyítékai.

A fonás az emberi sorsok feletti hatalom ókori szimbóluma is volt, hiszen a római mitológia három sorsistennőjének (Parcae) volt feladata minden egyes halandó életfonalát a születés pillanatától fonni, majd halálakor elszakítani. A római újszülött hagyományos rituális megfürdetését követő névadás alkalmával, dies lustricuskor a fenti három istennő határozza meg a gyermek sorsát is. Tulajdonképpen ez a gyermek szociális értelemben vett születésnapja, hiszen ekkor válik a közösség tényleges tagjává.⁴¹

A társadalom elvárásai szerint a római nők legfontosabb kötelességei közé a törvényes utódok kihordása és megszülése tartozott, minként alapvetően a római házasság explicit célja is legitim örökösök nemzése volt.⁴² A biológiai (és egyben társadalmi) folytonosság letéteményeseiként tehát a nőknek különleges szerep jutott a közösség sorsának alakításában. Amint azt az általunk vizsgált guzsalyok is bizonyítják, a fonást az antikvitásban az emberi faj fennmaradását biztosító asszonyi termékenység és szülőképeség metaforájaként is értelmezték. Hasonló felfogást közvetít a 6. századi Vienna Genesis is, amikor a Józsefet elcsábítani akaró Potifárné ellenpontozásaként a gyermekeivel együtt ábrázolt eszményi feleséget fonás közben jeleníti meg.⁴³

Érdemes megjegyezni, hogy ez a fonás és anyaság között fennálló szoros kapcsolat a korai keresztények Mária-hitében is fellelhető, és később is megtalálható a keresztény hagyományok közt. Gábrriel arkangyal látogatásakor néhány esetben Máriát gyapjúfonás vagy az előfonat guzsalyra tekerése közben ábrázolják, ahogy a jelenet egyik legkorábbi képi ábrázolásán, egy 5. századi ravennai szarkofágon is látható.⁴⁴ A Kr. u. 2. század közepéről származó ún.

⁴⁰ Kampen 1994. 126–128; Matheson, Susan B: The Divine Claudia: Women as Goddesses in Roman Art. In: *I Claudia. Women in Ancient Rome*. Szerkesztette: Kleiner, Diana E.E. – Matheson, Susan B. New Haven 1996. 185–192; D’Ambra, Eva: The calculus of Venus. Nude portraits of Roman matrons. *American Journal of Archaeology* 99. 1995. 304; eadem: The calculus of Venus. Nude portraits of Roman matrons. In: *Sexuality in ancient art: Near East, Egypt, Greece and Italy*. Szerkesztette Boymel Kampen, Natalie, Cambridge, 1996. 219–232.

⁴¹ Cottica, Daniela: The Symbolism of Spinning in Classical Art and Society. *Cosmos* 20. 2004. 185–209; eadem 2007. A jelenet ábrázoló római szarkofágok: De Angeli, Stefano: Moirai. In: *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae* VI.1. Zurich – Munich 1992. 643–644. és Cat. 38–45; Huskinson, Janet: Roman Children’s sarcophagi. Their Decoration and its Social Significance. Oxford 1996. 11–2; Hänninen, Marja-Leena: From Womb to Family. Rituals and social Conventions Connected to Roman Birth. In: *Hoping for Continuity. Childhood, Education and Death in Antiquity and the Middle Ages*. Szerkesztette Mustakallio, Katarina / Hanska, Jussi / Sainio, Hanna-Leena / Vuolanto, Ville, Rome, 2005. 57.

⁴² Treggiari 1991. 5–13; Dixon, Suzanne: The Roman Family. Baltimore – London, 1992. 62. és 67–68; Rawson 2003. 95–96.; Hänninen 2005. 49.

⁴³ Fulghum Heintz, Mary: The Art and Craft of Earning a Living. In: *Byzantine Women and Their World*. Szerkesztette Kalavrezou, Ioli, 2003. 141 és 138, fig.13.

⁴⁴ Badalanova Geller, Florentina: The Spinning Mary: Towards the Iconology of the Annunciation. *Cosmos* 20. 2004. 218 és fig. 3. Az Angyali üdvözet hasonló ábrázolásai ismertek egy 5–6. századra keltezhető elefántcsont pyxis oldalán kifárgva (Cremer 1996a. Taf. 25.7), illetve a római Santa Maria Maggiore egyik mozaikján

jakabi protoevangélium tanúsága szerint egyes keresztény közösségek körében már ekkor elfogadott volt a gyapjúfonás és a fogantatás közti szimbolikus kapcsolatba vetett hit – még a hivatalos egyházi tanítás teljesen kiforrott formában való kanonizálódását és a vizuális művészetek segítségével egyre szélesebb tömegekhez eljutását megelőzően.⁴⁵ A protoevangélium vonatkozó része szerint az angyali üdvözlés pillanatában Mária éppen a jeruzsálemi Templom új függönyéhez szükséges fonalat fonja bíborszínű gyapjúból.⁴⁶ A jelenet egyik értelmezése szerint „a művész egészen nyilvánvalóan a fonalat fonó Istenanya képének szubtextuális szimbolikusságára, valamint az angyali üdvözlés jelenetének fonásként való konceptualizálására utal, mely során a földi világba érkező Krisztus testének szövete készül.”⁴⁷ Ebben az esetben a fonást lehet a szeplőtlen fogantatás szimbólumaként, míg a szövést földi inkarnációként is értelmezni, ahogy azt Proklos, az 5. századi Konstantinápoly nagy hatású szónoka is tette: egyik metaforájában az Istenanya, a *Theotokos* méhét működésben levő szövőszékként jeleníti meg.⁴⁸ Nagyon valószínű, hogy a keresztény mariológia és a fonó-szövő *Theotokos* alakjának lényegét képező anyaság iránti tisztelet is korábbi előzményekre vezethető vissza.⁴⁹ Természetesen Mária anyasága volt a vonatkozási pont, amely alakját a pogány anyaistennőkhöz kapcsolta, és tiszteletének később kanonizált tanai a fonást, mint az anyaság metaforáját emelték át a késő antikvitásból.

Noha még nem világos, hogy az általunk tárgyalt díszes római guzsalyok egy már jól ismert anyaistennő vagy egy eddig ismeretlen, a vajúdó római nőket segítő istennő kultuszának fennmaradt emlékei, annyit mindenképpen bizonyítanak, hogy a késő római gondolkodásban is helye volt a fonás és az anyaság közti kapcsolat elképzelésének. Véleményem szerint nem elképzelhetetlen, hogy a fonással-szövással foglalkozó Isteni Anya keresztény elképzelése és ikonográfiája olyan késő antik, anyasággal kapcsolatos elképzelésekben, metaforákban gyökerezik, melyeket a fent tárgyalt késő római guzsalyok is tükröznek.

(Benko, Stephen: *The Virgin Goddess. Studies in the Pagan Christian Roots of Mariology*. Leiden – New York – Köln, 1993. 164; Cottica 2004. fig. 15; Badalanova Geller 2004. 222).

⁴⁵ Benko 1993. 200–203.

⁴⁶ Ps.-Jac. 11, 1–3 (New Testament Apocrypha. Vol. I: Gospels and Related Writings. Szerkesztette Schneemelcher, Wilhelm, Cambridge, 1991. 430–431; Benko 1993, 198–199).

⁴⁷ Badalanova Geller 2004. 220.

⁴⁸ Constatas, Nicholas P., Weaving the Body of God: Proclus of Constantinople, the Theotokos, and the Loom of the Flesh. *Journal of Early Christian Studies* 3. 1995. 182; *idem*: Proclus of Constantinople and the Cult of the Virgin in Late Antiquity. Leiden – Boston, 2003.

⁴⁹ Benko 1993; Dennis, George T: Popular Religious Attitudes and Practices in Byzantium. In: *The Christian East, its institutions and its thought A critical reflection. Papers of the International Scholarly Congress for the 75th Anniversary of the Pontifical Oriental Institute, Rome, 30 May – 5 June 1993*. Szerkesztette Taft, Robert F, Rome 1996. 246–247; Badalanova Geller 2004. 211–212.

Konklúzió

E rövid elemzés alapján a hagyományos elképzelés, miszerint a sírokból származó és sírköveken ábrázolt orsók és guzsalyok az elhunyt korábbi munkájára, foglalkozására utalnak, véleményem szerint nem tartható, inkább hozható kapcsolatba a korabeli társadalom női *gender*hez kötődő elképzeléseivel és az említett kontextusban ezt az ideológiát hivatottak kifejezni. Más szóval, a gyapjúfonás egy interperszonális, mégpedig az eszményi házastársi kapcsolat metaforája volt, melyhez a női szemérmes, hűséget, termékenységét/ anyaságot, valamint a serénységet/ dolgosságot is magába foglaló komplex értékrendszer kapcsolódott.

A metafora római kort követő továbbélése is kimutatható,⁵⁰ amint azt többek közt mai bolgár találós kérdések egy csoportja is bizonyítja: az egyik ilyen kérdésre (*Míg az anya fogy, a gyermek hízik. Mi az?*) a válasz: *ez a fonás guzsallyal (=anya) és orsóval (=gyermek).*⁵¹

⁵⁰ Bár a keresztény ikonográfiából egy idő után eltűnik a fonó Mária, az elképzelés mind a mai napig továbbél: így orosz Karéliában a néphit szerint tilos fenni az Angyali üdvözlés egyházi naptár szerinti napján, mert a tiltás megszegésének esetén a köldökzsinór a kis Jézus testére tekeredhet (Zsulnickova, S: Superstitions about the Spindle in Russian Karelia. URL: <http://www.fortidateknik.z.se/IFT/litte/spindlekarel.htm> 1999).

⁵¹ Badalanova Geller 2004. 231.